

ਸਾਬਰੀ ਦਾ ਸੁਭ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਕਾਵਿ

ਸੰਪਾਦਕ:

ਡਾ. ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ ਸੋਹਾ

ISBN: 978-93-5205-035-2

**Nabri Da Sur : Punjabi Nari Kaav
(Criticism)**

Edited by

Dr. Sarbjeet Kaur Sohal

President

Punjab Sahit Academy, Chandigarh

13, Phase-IV, Mohali

Phone No. +91-98151-72073

2019

Published By
Punjab Sahit Academy
Sec-16, Rose Garden
Chandigarh

In association With
Lokgeet Parkashan

Printed & bound by
Unistar Books Pvt. Ltd.

301, Industrial Area, Phase-9
S.A.S. Nagar, Mohali, Chandigarh (India)
email : unistarbooks@gmail.com
website : www.unistarbooks.com
Ph : +91-172-5027427, 5027428, 4027552

© 2019

Produced and bound in India

All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior written consent in any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise) without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

ਤਤਕਰਾ

	ਪੰਨਾ
‘ਢਾਈ ਅੱਖਰ’ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ	1-9
- ਡਾ. ਵਨੀਤਾ	
ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਆਨੰਦੀ-ਕਾਵਿ : ਨਾਬਰੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ	10-18
- ਡਾ. ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ ਸੋਹਲ	
ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਭਾਵ-ਬੋਧ : ਰੁੱਤ ਹੱਸੇ ਰੁੱਤ ਰੋਵੇ	19-26
- ਡਾ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ	
ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ ਜੱਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	27-36
- ਅਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਕਾਕਤਾ	
✓ ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਕਟਾਖਸ਼ੀ ਸੁਰ : ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ	37-46
- ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	
ਡਾ. ਵਨੀਤਾ-ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਨਾਬਰੀ	47-54
- ਡਾ. ਮਨੀਸ਼	
ਸਰਬਜੀਤ ਸੋਹਲ-ਕਾਵਿ : ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਸੰਦਰਭ	55-59
- ਡਾ. ਬਲਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ	
ਡਾ. ਗੁਰਮਿੰਦਰ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਨਾਬਰੀ	60-68
- ਡਾ. ਗੁਰਦੀਪ ਕੌਰ	
ਐਨੀਮੇਟਿਡ ਰਿਸ਼ਤੇ : ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਨਾਬਰੀ	69-78
- ਡਾ. ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ	
ਮਨਦੀਪ ਸਨੇਹੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਟੱਪਦਿਆਂ’:	79-85
ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਸੰਦਰਭ	
- ਹਰਵਿੰਦਰ ਭੰਡਾਲ	
ਸੁਆਲਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਵਿਚਲਾ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਵਚਨ	86-91
- ਮਨਦੀਪ ਸਨੇਹੀ	
ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ-ਕਾਵਿ : ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ	92-99
- ਡਾ. ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ	
ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਣੀਆਂ : ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਸੰਦਰਭ	100-104
- ਨਵਰੂਪ ਕੌਰ ਮਾਗੋ	

ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਕਟਾਖਸ਼ੀ ਸੁਰ : ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ

ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

‘ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ’ ਡਾ. ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ ਸੋਹਲ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਤੇ ਬਹੁ-ਅਰਥੀ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਫ਼ਰ ਦਰ ਸਫ਼ਰ (2010) ਅਤੇ ਐਵੇਂ ਕਿਵੇਂ (2011) ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਜ਼ਰੀਏ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਜਗਤ ਵਿਚ ਗੋਲਣਯੋਗ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਵਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਚਿੰਤਨੀ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਕਟਾਖਸ਼ੀ ਕਾਵਿ-ਵਿਧੀ ਸਦਕਾ ਉਹ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ-ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਵੱਖਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਸਿਰਜਕ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਰਜਨਾਤਮਿਕ ਰੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਕਾਲੀ ਨਾਰੀ-ਸਿਰਜਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੇਤੰਨ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਦੌਰ ਵਿਚ ਸਿਰਜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬੇ ਵਾਲੇ ਕਾਵਿ-ਆਭਾ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਬਤ ਕਦਮੀ ਚਲਦੀ ਸਹਿਜਭਾਵੀ ਹਸਤਾਖਰ ਵਜੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ‘ਉਸ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਦੇਹ ਤੇ ਭਾਵਨਾ-ਸੰਸਾਰ ਉਪਰ ਮਰਦ ਸੱਤਾ ਦੇ ਦਾਬੇ ਨੂੰ ਧੀਮੀ ਪਰ ਕਟਾਖਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ’ਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੌਂਦ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਵਾਂਗ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਵਾਲੇ ਪੂਰਵਾਗ੍ਰਹਿ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਨਾ ਸਮਕਾਲੀ ਨਾਰੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਵਾਲੀ ਏਕਾਰਥੀ ਜਾਂ ਕਥਿਤ ਰੈਡੀਕਲ ਵਿਦਰੋਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ।... ਉਹ ਨਾਰੀ ‘ਮੁਕਤੀ’ ਅਤੇ ‘ਭਟਕਣ’ ਵਿਚਲੀ ਮਹੀਨ ਜਿਹੀ ਰੇਖਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।’¹ ਇਉਂ, ਉਹ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੌਂਦ ਅਤੇ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲੀਆਂ ਧਿਰਾਂ/ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਆਮ ਨਾਰੀ ਸਿਰਜਕਾਂ ਵਾਂਗ ਅਕ੍ਰੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਈ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਉਚੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਸਹਿਜਭਾਵੀ ਕਟਾਖਸ਼ੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। (ਇਹ ਨਾਬਰੀ/ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਦਾ ਧੀਮਾ ਤੇ ਕਟਾਖਸ਼ੀ ਸੁਰ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਨਿਵੇਕਲਾ ਮਾਂਦਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ-ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਵੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।)

* ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਲਜ, ਚੰਨੀ ਕਲਾਂ, ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ।

‘ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਡਾ. ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ ਸੋਹਲ ਨੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਛਿੱਲੀ-ਤਰਾਸ਼ੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰਾਂ, ਮਰਦ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ (Hegemony) ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਾਰਨਾਂ, ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਦਮਨ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਮਨੋਵਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਉੱਪਰ ਹੋ ਰਹੇ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਜੁਲਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੇ ਪ੍ਰੋਖ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਅਗਰਭੂਮੀ ’ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀ ਕਵਿਤਾ ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਵਲੋਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਛਿੱਲ-ਤਰਾਸ਼ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲੇ ਮਰਦ-ਪੱਖੀ ਸੱਤਾ-ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਟੇ ਹੇਠ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਹਾਸ਼ੀਏ ’ਤੇ ਰੱਖਣਾ ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸ਼ਾਜਿਸ਼ ਦਾ ਅੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ‘ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਬਜੈਕਟ ਵਜੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਬਜੈਕਟ ਵਜੋਂ ਪੁਨਰ-ਖੋਜ ਦੀ ਲੋੜ ਅਜੋਕੇ ਉਤਪਾਦਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ’ਤੇ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਦਮ-ਈਵ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਵਰਜਿਤ ਫਲ ਖਾਣ ਦੇ ਪਾਪ ਦੀ ਭਾਗੀ ਬਣਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹਸਤੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ’ਤੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਨਿਯੰਤਰਨ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਉਦਪਾਦਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਰਗਰਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਤਾਨ-ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਾਸਨਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।’² ਅਜਿਹੀ ਯਥਾਰਥ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਰੀ-ਕਾਵਿ ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਚਿੰਤਨੀ ਸਮਝ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਰੁਖ ਵੀ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ‘ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ’ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਵੱਥ ਵਿਚ ਨਿਹਿਤ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹਸਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮਸਲਿਆਂ ਤੇ ਨਾਬਰੀ ਦੇ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ‘ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ’ ਵਿਚ ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੁਆਰਾ ਨਾਰੀ ਦੀ ਨਪੀੜੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ‘ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ’ ਦੇ ਚਿਹਨ ਰਾਹੀਂ ਚਿਹਨਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਘਰ / ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਨਜ਼ਾਮ ’ਚ ਪਲਦੀ ‘ਧੀ ਨਰਮ ਨਿਛੋਹ ਗੁੰਨੀ ਗਿੱਲੀ ਮਿੱਟੀ’ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਪੇ, ਪਰਿਵਾਰ/ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਅਤੇ ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਏਜੰਸੀਆਂ ਮਰਿਯਾਦਾ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਆੜ ’ਚ ਕੀਲ ਕੇ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਾਵੇ ਤੇ ਨਿੱਕੀਆਂ

‘ਬਾਜੀਆਂ’ (ਚਿੜੀਆਂ, ਤੋਤੇ, ਮੋਰ) ਨਾਲ ਖੇਡਦੀ ਧੀ ਖੁਦ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਬਾਜੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਜੀਅ-ਪ੍ਰਚਾਵੀ।’³ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ, ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਛਿੱਲਣ-ਤਰਾਸ਼ਣ ਦਾ ਅਮਲ ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਸੰਸਥਾ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਯਥਾਰਥ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ‘ਗੁੰਨੀ ਗਿੱਲੀ ਮਿੱਟੀ’ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਉਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਮਾਂ ਮਿੱਟੀ
ਪਿਉ ਪਾਣੀ
ਗੁੰਨੀ ਗਿੱਲੀ ਮਿੱਟੀ

.....

ਤੋਤੇ ਚਿੜੀਆਂ, ਮੋਰ
ਨਿੱਕੀਆਂ ਬਾਜੀਆਂ
ਖੇਡਣ ਦੇ ਲਈ
ਕੁਝ ਵੀ ਬਣਾ ਲੈ
ਜੀਅ ਪਰਚਾ ਲੈ

ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਢਾਲੇਂ
ਢਲਦੀ ਜਾਣੀ
ਧੀ ਰਾਣੀ
ਨਰਮ ਨਿਛੋਹ

ਗੁੰਨੀ ਗਿੱਲੀ ਮਿੱਟੀ....।

(ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ, ਪੰਨਾ 30)

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ, ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਪਰਿਵਾਰ/ਘਰ/ਵਿਆਹ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਸੁੰਘੇੜ ਕੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮਰਦ ਪੱਖੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਏਜੰਸੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਮਰਦ ਪਿਤਾ/ਪਤੀ/ਭਰਾ/ਪੁੱਤ ਦੇ ਮਰਦਾਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਰੀ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ (Hegemony) ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਮਰਦ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ (Hegemony) ਨੂੰ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਚਿਰਸਥਾਈ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਏਜੰਸੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪੈਂਤੜੇ ਤਹਿਤ ਨਾਰੀ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪੱਕੀਆਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ‘ਪੁਰਸ਼ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੱਤਾ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿਚ ਦਾਬਾ (Hegemony) ਮਰਦਾਵੇਂ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਮੂਲ ਟੇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਮਰਦਾਵੇਂ ਦਾਬੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਤਿ ਸੂਖਮ, ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਊ ਅਤੇ ਦਮਨਕਾਰੀ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ ਹੀ

ਨਹੀਂ ਸਿਰਜਦੀ ਸਗੋਂ ਮਰਦਾਵੇਂ ਦਾਬੇ ਨੂੰ ਨਿਆਇਕ (Legitimate) ਜਾਂ ਜਾਇਜ਼ ਵੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ, ਮਰਿਯਾਦਾ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਪੁੱਠ ਦੇ ਕੇ ਪਿਤਰਕੀ (Patriarchy) ਮਰਦਾਵੇਂ ਦਾਬੇ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ (Sacred) ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਉਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਤਾਂ ਮਰਦ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਤੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਵਾਲੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਮਰਦ ਵੱਲੋਂ ਤੁਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੰਸਾਧਨਾਂ ਉਪਰ ਸਰਦਾਰੀ ਮਰਦ ਦੀ ਸੀ।⁴ ਇਉਂ ਨਿੱਜੀ-ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਸਦਕਾ ਮਰਦ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਥੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਘਰ/ਪਰਿਵਾਰ/ਵਿਆਹ ਵਰਗੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੀ ਨੈਤਿਕ ਮਰਿਯਾਦਾ ਨਾਰੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਤੇ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਘਰ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਧੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਛਿੱਲਦੀ-ਤਰਾਸ਼ਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪਿਉ ਤੇ ਭਰਾ ਦਾਜ ਦੇ ਕੇ ਧੀ ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੋਂ ਬੇਦਖਲ ਕਰਕੇ ਮਹਾਂਦਾਨੀ ਅਖਵਾਉਣ ਦਾ ਭਰਮ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਲਾਭੇ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤਹਿਤ ਨਾਰੀ ਦੀ ਦੇਹ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਿਕ ਸੰਸਾਰ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰਜੀਆਂ ਮਰਦ ਮੁਖੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਗਲੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨ ਤੇ ਅਵਚੇਤਨ ਦੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਪ੍ਰੇਤ-ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਸਹਿਮੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਦਾ ਪ੍ਰੇਤ-ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਏਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਜੂਦ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵਿਡੰਬਨਾਕਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ 'ਤੂੰ ਮੇਰੇ 'ਚ ਜਾਗ ਰਿਹਾ' ਨਜ਼ਮ ਵਿਚ ਇਉਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਸੌਂਦੀ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ
ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ 'ਚ
ਜਾਗ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਏਂ...

ਸ਼ੰਕੇ, ਸੁਪਨੇ, ਚਾਅ, ਹੁਲਾਰੇ
ਸਭ ਇਕ ਦੂਜੇ 'ਚ
ਰਲਗੱਡ ਹੋ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ
ਕੁਝ ਨਿਰ-ਅਹਿਸਾਸ

ਤੇ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਅਹਿਸਾਸ ਲਈ

ਮੈਂ ਸੁੱਤੀ ਹੋਵਾਂ

ਜਾਂ ਅੱਧ-ਸੁੱਤੀ ਪਈ

ਤੂੰ ਮੇਰੇ 'ਚ

ਜਾਗ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਏਂ।

(ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ, ਪੰਨਾ 34)

ਜਾਹਿਰ ਹੈ, ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਨਾਰੀ ਦੇ ਬਹਿਰੂਨੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਗ੍ਰਹਿਣੀ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਵਜ੍ਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਦੱਬੀ-ਘੁੱਟੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਸਗੋਂ ਅਵਚੇਤਨ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਮਰਦਾਵੇਂ ਦਾਬੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦੀ। ਇਹੋ ਨਾਰੀ ਦਾ ਚੇਤਨੀ ਤੇ ਅਵਚੇਤਨੀ ਸੰਕਟ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਮਰਦ ਆਪਣੇ ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਵਜੂਦ ਤੇ ਲੈਂਗਿਕ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ ਦੀ ਦੇਹ ਦੇ ਰਹੱਸ ਅਤੇ ਲੈਂਗਿਕ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ। ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ (ਜੈਂਡਰ ਪੋਲੇਟਿਕਸ) ਔਰਤ ਦੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕ ਮਾਤਰੀ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਹੀ ਖੰਡਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।⁵ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਧੁਨਿਕ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਣਾਈ ਨਾਰੀ ਮਰਦ-ਸੱਤਾ ਦੀ ਸ਼ਤਰੰਜ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਮਰਦ ਸੱਤਾ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪਛਾਣਨ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਸਿਖੂ ਨਾਰੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕ ਮਾਤਰੀ ਬਿੰਬ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਲਿਬੀਡੋ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਕ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਕ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੇਂਦਰ ਜਾਂ ਸਥਾਨ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਉਹ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਇਕਹਿਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਫੈਲਿਕ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤਾਕਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਘੱਟੇ ਗਏ ਕਾਨੂੰਨ ਹਨ ਜੋ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਧਾਨ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ।⁶ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਰੀ ਚਿੰਤਕ ਤੇ ਨਾਰੀ ਸਿਰਜਕ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤਾਕਤਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹਸਤੀ ਦੇ ਗੁੱਜੇ ਰਹੱਸਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵੱਲ ਵੀ ਅਗਰਸਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਰਦ-ਸੱਤਾ ਵੱਲੋਂ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਦਮ ਘੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਦਮ ਘੋਟੂ ਸਮਾਜ-ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ

ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ 'ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਡੰਬਰ' ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਪਾਤਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ:

ਆਓ! ਰੱਦ ਕਰ ਦੇਈਏ
ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਜੰਗਲ 'ਚੋਂ
ਅਣਚਾਹਿਆ, ਅਣਸੁਖਾਵਾਂ
ਸੱਭੋ ਕੁਝ
ਕਿ ਸਿਖ ਲਈਏ ਜਾਚ
ਨਾਂਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਵੀ।

ਕਿਉਂ ਨਾ ਇੰਝ ਕਰੀਏ
ਕਿ ਸਥਾਪਤੀ ਨੂੰ ਹੀ
ਰੱਦ ਕਰ ਦੇਈਏ

ਹਿੰਸਾ, ਡਰ, ਫਰੇਬ, ਨਫਰਤ
ਤੇ ਨਾਲੇ ਇਹ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਡੰਬਰ...

(ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ, ਪੰਨਾ 77)

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ, ਕਾਵਿ-ਪਾਤਰ ਅਜਿਹੀ ਨਾਰੀ ਧਿਰ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਭਲੀਭਾਂਤ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹੋਣੀ ਘੜਨ ਵਾਲੀ ਮਰਦ-ਸੱਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਨੂੰ 'ਜੰਗਲ' ਦੇ ਚਿਹਨ ਰਾਹੀਂ ਚਿਹਨਤ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਰਦ-ਸੱਤਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦਾ ਅਹਿਦ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਜਿਉਣ ਦਾ ਤਰਕ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਰਦ ਸੱਤਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਘਰ, ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਦਾਇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਪਛਾਣ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਘਰ, ਰਿਸ਼ਤਾ-ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਵਿਆਹ/ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਪਰਿਯਾਦਾ ਦੇ ਪਰੰਪਰਕ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਿੱਤਰੀ-ਸੱਤਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ/ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੇ ਸਮਾਜਕ-ਚੌਗਿਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਤਿੱਖੇ-ਤੱਤੇ ਰੋਹ-ਵਿਦਰੋਹ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਸੁਰ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਕਟਾਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਿੱਤਰੀ-ਸੱਤਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪੈਂਤੜੇ ਦੀਆਂ ਸੰਵਾਹਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਸੰਦੇਹ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ

ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨ ਦੀ ਚੋਸਟਾ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮਨਫੀ ਕਰੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਯਥਾਰਥ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ 'ਸੰਵੇਦਨਾ ਮਰਦੀ ਨਹੀਂ' ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਪਾਤਰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਤੇ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ

ਸਭ ਕਾਸੇ ਨੂੰ...

ਲਕੀਰ ਮਾਰ ਦਿਆਂ

ਕਰਾਸ ਕਰ ਦਿਆਂ

ਜਿਉਣਯੋਗ ਨਹੀਂ

ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਬੇਗਾਨਾਪਨ

(ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ, ਪੰਨਾ 95)

ਇਉਂ, ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ/ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਦੇਹ ਘਰ, ਪਰਿਵਾਰ, ਵਿਆਹ ਆਦਿ ਚਿਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਸੰਕਲਪ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਣਾ ਨਾਰੀ ਮਨ ਦੇ ਰੋਹ/ਵਿਦਰੋਹ ਦੇ ਹੀ ਸੂਖਮ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਹਨ। ਕਾਵਿ-ਪਾਤਰ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਵਿੱਚ ਗਹਿਰਾ ਕਟਾਖਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਨਾਰੀ ਦੇ ਹੋਣ ਥੀਣ ਨੂੰ ਮਰਦ-ਸੱਤਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ/ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਦੇ ਦਾਬੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵਿਡੰਬਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ-ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ/ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ/ਮਿੱਥਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਪੈਰ-ਪੈਰ 'ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਡਾ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਤਰੀ ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਪੱਖੋਂ ਨੀਵੀਂ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿੱਥ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੇ ਮਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਸਿਰਜਕ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਕਾਮਣੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।... ਔਰਤ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਕ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਨਾਤਨੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਰਦ ਦੇ ਦਾਬੇ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦਮਨ ਦੇ ਡੰਗ ਨੂੰ ਮੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਔਰਤ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ 'ਘਰਵਾਲੀ' ਤੇ 'ਮਾਲਕਣ' ਆਦਿ ਦੇ ਤੌਕ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।... ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਦਾਜ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਗਹਿਣੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿਚਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਵਾਂਝਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਤੰਤੂ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ, ਜਾਂ ਵਿੰਨ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੀਰਕ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੱਠਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।" ਜਾਹਿਰ ਹੈ, ਪਿੱਤਰੀ-ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਜਿਨਾਸੀ ਤੇ ਜਿਹਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਦਾ ਪੈਂਤੜਾ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਫਿੱਲਣ-ਤਰਾਸ਼ਣ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਾਸੀਆਗਤ ਧਿਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਰਦ-ਸੱਤਾ ਵੱਲੋਂ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਰਦ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭੁਗਤਦੇ ਹਨ। ਮਰਦ ਵਲੋਂ ਸਿਰਜੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਪੰਚ ਤੋਂ ਕਵਿਤਰੀ ਭਲੀਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹਾਸੀਏ 'ਤੇ ਖੜੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿਤਵੀ ਸਾਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਤਰਕ ਇਉਂ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ:

ਹਾਸੀਏ 'ਤੇ
 ਨਾ ਖੜੀ ਰਹਿ
 ਉਖਾਤ
 ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਜੁਲੂ
 ਤੇ ਸੁੱਟ ਮਘਦੇ ਸੂਰਜ ਵੱਲ...

...
 ਆਤਮ ਸਨਮਾਨ
 ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਨੰਦ
 ਤੂੰ ਜਨਨੀ
 ਤੂੰ ਸਿਰਜਕ
 ਅਕਾਸ਼ ਗੰਗਾ ਜਿਹੀ ਤੂੰ
 ਹਾਸੀਏ 'ਤੇ
 ਨਾ ਖੜੀ ਰਹਿ

(ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ, ਪੰਨਾ 111-112)

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ, ਕਵਿਤਰੀ ਹਾਸੀਏ 'ਤੇ ਵਿਚਰਦੀ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ-ਸੱਤਾ ਵਲੋਂ ਘੜੇ ਉਸ ਦੇ ਅਬਲਾ/ਨਿਮਾਣੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰਕੇ ਹਾਸੀਏ ਤੋਂ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਨਸੀਅਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਰਦ-ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਰੁਖ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਗਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਸਹਿਜਭਾਵੀ ਕਟਾਖਸ਼ੀ ਤੇ ਸੰਕੇਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਾਬੇ ਕਰਕੇ ਪਿਤਰ-ਸੱਤਾ ਨੇ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਘਟਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਹਰ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਤਰਾਸ਼ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁੰਡਾ ਕਰੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਮਰਦ-ਸੱਤਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ/ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ

ਕਾਟੇ ਹੇਠ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸੁੰਗਤਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ
ਸਗੋਂ ਨਾਰੀ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵੀ ਸਾਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ
ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਤੱਕ ਵਿਸਤਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮਰਦ-ਸੱਤਾ ਨੂੰ
ਸਿੱਧੀ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮਨਫੀ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਮੇਰੀ ਰਮਜ ਨੂੰ
ਮੇਰੀ ਮੜਕ ਨੂੰ
ਮੇਰੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ
ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁ
ਖਾ ਸਕਦੇ ਹੋ...?

ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਡੇ ਚੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ
ਤੁਹਾਡੀ ਖਾਧੀ ਬੁਰਕੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ
ਮੈਂ ਹੋਰ ਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ...

ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਾਲ
ਹੋਰ ਬਲਵਾਨ
ਅਪਹੁੰਚ ਅਜੂਨੀ...

ਮੇਰੀ ਹੋਂਦ
ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਅਸਮਾਨ
ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅਗਾਂਹ ਤੀਕ
ਫੈਲ ਚੁੱਕੀ ਹੈ...। (ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ, ਪੰਨਾ 107)

ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ, ਕਵਿਤਰੀ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀ ਹੁਣ
ਅਬਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸਗੋਂ ਹੁਣ ਉਹ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਧਿਰ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ
ਆਪਣੇ ਸਿਰਜਨਾਤਮਿਕ ਮਾਤਰੀ-ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਨਾਰੀਤਵ ਦੇ
ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਵਿਸਤਾਰ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਮਰਦ-ਸੱਤਾ ਕੇਂਦਰਿਤ
ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਦਰਜ ਕਰ ਅਤੇ ਕਰਵਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਨਿਰਸੰਦੇਹ 'ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ
ਵਿਚ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ/ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ

ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਘੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਏਜੰਸੀਆਂ ਵਜੋਂ ਤਸਲੀਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਮਰਿਯਾਦਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਨਾਰੀ ਤੇ ਅਣ-ਗਿਣਤ ਵਰਜਨਾਵਾਂ ਆਇਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮਰਦ ਦਾਬੇ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਰਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਤੰਦੂਆ ਜਾਲ ਵਿਚ ਉਲਝੀ ਨਾਰੀ 'ਗੁੰਨੀ ਗਿੱਲੀ ਮਿੱਟੀ' ਦੇ ਮੈਟਾਫਰ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਰਾਹੀਂ ਡਾ. ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ ਸੋਹਲ ਨੇ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਪੀੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਮਾਰਮਿਕ ਬਿੰਬ ਵੀ ਸਿਰਜੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮਨਫੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਰਦ-ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਤੋਂ ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਰੁਖ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉੱਚੀ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧੀ ਸੁਰ ਨਹੀਂ ਅਲਾਪਦੀ ਸਗੋਂ ਸਹਿਜ ਕਟਾਖਸ਼ੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਦਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਨਾ-ਕੇਵਲ ਕਾਵਿ ਦੇ ਸਮਾਜ ਸਾਪੇਖ ਸਿਰਜਨੇਈ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਹਰਾ ਬਣਨ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਿੱਤਰ-ਸੱਤਾ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ/ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾਬਰੀ ਦੀ ਕਟਾਖਸ਼ੀ ਸੁਰ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ 'ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਕਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਹਵਾਲੇ

1. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਿਰਸਾ, 'ਅਣਗਾਹੇ ਰਾਹਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼', ਡਾ. ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ ਸੋਹਲ (ਲੇਖਕ), ਗੁੰਨੀ ਮਿੱਟੀ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2013, ਪੰਨਾ 07-08
2. ਡਾ. ਦੀਪਇੰਦਰਜੀਤ ਰੰਧਾਵਾ, 'ਨਾਰੀ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਖੋਜ : ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੋਂ ਅਨੇਕਤਾ ਵੱਲ', ਅਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ (ਅਨੁਵਾਦਕ), ਆਲੋਚਨਾ (ਨਾਰੀ ਸਾਹਿਤ : ਨਾਰੀ ਨਜ਼ਰੀਆ), ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅਕਤੂਬਰ-ਦਸੰਬਰ, 2008, ਪੰਨਾ 34
3. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਿਰਸਾ, 'ਅਣਗਾਹੇ ਰਾਹਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼', ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 08
4. ਡਾ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ, 'ਨਾਰੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਨਾਰੀ ਪੜ੍ਹਤ', ਆਲੋਚਨਾ (ਨਾਰੀ ਸਾਹਿਤ : ਨਾਰੀ ਨਜ਼ਰੀਆ), ਪੰਨਾ 04
5. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਕਾਵਿ ਸਰੋਕਾਰ, ਸਪਤਰਿਸ਼ੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2017, ਪੰਨਾ 155-156
6. ਉਦਰਿਤ, ਆਲੋਚਨਾ (ਨਾਰੀ ਸਾਹਿਤ : ਨਾਰੀ ਨਜ਼ਰੀਆ), ਪੰਨਾ 35
7. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਕਾਵਿ ਸਰੋਕਾਰ, ਪੰਨਾ 157